

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1 (Haziran/ June 2025): 1-17

Sürdürülebilirlik Üzerine Kur'ânî Yaklaşımlar Qur'anic Approaches to Sustainability

Abdulkadir Karakuş

Doç. Dr. Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/ Tefsir Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Siirt University, Faculty of Theology

Siirt, Türkiye

akarakuş@siirt.edu.tr orcid.id/0000-0003-2387-2402

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 09.05.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 25.06.2025

Yayın Tarihi/Pub Date: 31.06.2025

Atıf/Cite as

Karakuş, Abdulkadir. Sürdürülebilirlik Üzerine Kur'ânî Yaklaşımlar, Tafsir Dergisi 5/1 (Haziran 2025), 1-17

Karakuş, Abdulkadir. Qur'anic Approaches to Sustainability, Tafsir Journal 5/1 (June 2025), 1-17

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey.

<http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Sürdürülebilirlik Üzerine Kur'ânî Yaklaşımlar

Öz

Sürdürülebilirlik anlayışının, insanlığın hayatına girişi, çok eski tarihlere dayanmaktadır. Tarihin ilk dönemlerinden bu yana, hayatı bolluk ve refah içinde yaşamak, aç ve açıkta kalmamak, eldeki imkânların israf edilmesi sonucu nimetin elden gitmesinin önlenmesi üzerine sürekli kafa yorulmuştur. Bununla beraber sürdürülebilirliğin bir kavram olarak kullanılmaya başlanmasının üzerinden çok fazla bir zaman geçmiş değildir. Sanayileşmenin, bilinçsiz tüketimin ve israfın artmasıyla önemi daha çok anlaşılır hale gelen ve insanlığın geleceğiyle ilgili tedirginlikler üreten bu kavramla ilgili Kur'an'da pek çok çözüm önerileri sunulmaktadır. Bunlar arasında insanın dünyayı imar etme sorumluluğu, Allah'a kulluk etme yükümlülüğü, dünyanın bir imtihan sahası olduğu gerçeğiyle yüzleşmek, insanların yeryüzünde halife olmalarının bir sonucu olarak her neslin öncekilerin bıraktığı yerden görevlerini devam ettirmeleri gerektiğini bilmek büyük önem taşımaktadır. İnsanoğlu, çevresiyle bu türden bir ilişki kurup zihinlere bu şuuru yerleştirdiğinde, tüm varlığı Allah'ın emaneti olarak göreceği ve bunun sonucunda ekolojik dengeyi koruyacağı, doğal kaynakları ölçülü kullanacağı, adalet esasına dayalı bir paylaşımı esas alacağı açıktır. Bu yaklaşımdan yola çıkarak makalede sürdürülebilirlik kavramı, Kur'an'ın konuyla ilgili ortaya koyduğu ilkeler üzerinden ele alınmış ve yaşanılabilir bir dünyanın oluşumuyla ilgili Kur'ânî perspektif belirlenmeye gayret edilmiştir. Bunu yaparken öncelikle konuyla ilgili Kur'an ayetleri, Kur'an'ın canlı bir örneği olan Hz. Peygamberin uygulamaları, Klasik tefsir ve hadis kaynaklarıyla modern dönemde yapılmış çalışmalar referans alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Sürdürülebilirlik, Doğal kaynaklar, Çevre, İsfraf.

Qur'anic Approaches to Sustainability

Abstract

The idea of sustainability has been part of human life since very ancient times. From the earliest periods of human history, people have constantly pondered how to live in abundance and prosperity, avoid hunger and deprivation, and prevent the loss of blessings due to the waste of available resources. However, the adoption of sustainability as a conceptual framework is relatively recent. As industrialization, mindless consumption, and waste escalate – heightening awareness of this concept's importance and sparking concerns for humanity's future – the Qur'an presents numerous solutions. Among these, the following hold great significance: humanity's responsibility to develop the earth, the obligation to worship Allah, confronting the truth that the world is a testing ground, and recognizing that – as a consequence of being God's vicegerents on earth – each generation must continue its duties from where predecessors left off. When humankind establishes this relationship with its environment and instills this consciousness, it becomes evident that they will regard all creation as a divine trust (*amanah*), consequently preserving ecological balance, utilizing natural resources prudently, and implementing equitable distribution based on justice. In doing so, the study primarily references relevant Qur'anic verses, the practices of the Prophet Muhammad as the living embodiment of the Qur'an, classical exegesis (*tafsir*) and *hadith* sources, as well as modern scholarly works.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Sustainability, Natural resources, Environment, Wastage.

مقاربات قرآنية حول الاستدامة

الخلاصة

يعود دخول مفهوم الاستدامة إلى حياة البشرية إلى عصور قديمة جدًا. فمنذ فجر التاريخ، ظل الإنسان يتأمل باستمرار كيف يعيش في رخاء ووفرة، ويتجنب الجوع والعوز، ويمنع ضياع النعم نتيجة إهدار الموارد المتاحة. ومع ذلك، لم يمض وقت طويل على بدء استخدام "الاستدامة" كمصطلح مفاهيمي. ومع تزايد التصنيع والاستهلاك غير الواعي والإسراف، أصبحت أهمية هذا المفهوم – الذي يثير مخاوف بشأن مستقبل البشرية – أكثر وضوحًا. ويقدم القرآن الكريم العديد من الحلول المتعلقة بهذا الشأن. ومن بين هذه الحلول مسؤولية الإنسان في تعمير الأرض، وواجب العبادة لله، وإدراك حقيقة أن الدنيا دار اختبار، ومعرفة أن كل جيل يجب أن يواصل مسؤوليات الأجيال السابقة بوصفه خليفة في الأرض. وعندما يبني الإنسان هذه العلاقة مع بيئته ويرسخ هذا الوعي في الأذهان، سينظر حتمًا إلى الوجود كله على أنه أمانة من الله. ونتيجة لذلك، سيحافظ على التوازن البيئي، ويستخدم الموارد الطبيعية باعتدال، ويعتمد نظامًا عادلًا للتوزيع. وانطلاقًا من هذا المنظور، تناقش هذه المقالة

مفهوم الاستدامة من خلال المبادئ التي حددها القرآن، وتسعى إلى تحديد رؤية قرآنية لخلق عالم قابل للعيش. ولتحقيق ذلك، اعتمدت الدراسة أساساً على الآيات القرآنية ذات الصلة، وممارسات النبي محمد باعتباره التطبيق الحي للقرآن، بالإضافة إلى مصادر التفسير الكلاسيكي والحديث، فضلاً عن الدراسات الحديثة في هذا المجال.

الكلمات المفتاحية: التفسير، القرآن، الاستدامة، الموارد الطبيعية، البيئة، الإسراف.

Giriş

Sürdürülebilirlik sözcüğü kavram olarak Brundtland Raporu (1987) ile sistematik hale gelmiş, akabinde de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (=United Nations Development Programme “UNDP”) ile küresel bir projeye dönüşmüştür. Derecelendirme kriteri “Çevresel, Sosyal, Yönetişim” (=Environmental, Social, Governance “ESG”) olarak belirlenen sürdürülebilirlik; doğal kaynakları, sadece yaşanılan dönemin bir zenginliği olarak görmemektedir. Bunun yerine, bu zenginliklerde gelecek nesillerin de payı olduğu inancıyla onları korumayı ihmal etmeden gerçekleşecek bir ekonomik büyümeyi, çevreyi tahrip etmeden üretim yapmayı ve yaşanılabilir bir sosyal çevre oluşturmayı hedeflemektedir.¹

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak makinaların çoğalması, üretim artışıındaki kontrolsüzlüğün tabii bir sonucu olarak kaynakların hızla tüketilmesi, nüfus artışının da tetiklediği ivmeyle büyük bir sorun olarak ortaya çıkan tüketim çılgınlığı, israf, iktisadî ve siyasî çatışmaların her geçen gün çoğalması gibi nedenler, dünyanın ekolojik dengesi üzerinde tahrip edici tesirler icra etmektedir. Bu bozulma ve tahribatın doğal bir sonucu olarak gelir dağılımında oluşan dengesizlikler de işin içine girince etkisi dünyanın her noktasında hissedilen küresel ölçekli problemler ortaya çıkmıştır. Tüm bunların neticesinde sürdürülebilirlik kavramı, bir kurtarıcı olarak uluslararası kamuoyunun gündemine oturmuştur. Buna bağlı olarak dünyanın hemen her yerinde gerek ekolojik tahribat ve enerji gibi üzerinde yaşadığımız gezegenimizi tehdit eden gerekse gıda güvenliği ve sürdürülebilir sosyal hayat bağlamında ortaya çıkan devasa problemlerle baş etmek üzere resmî ve sivil faaliyetler yoğunluk kazanmıştır.

Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak onların hayatının devamlılığını tehlikeye sokmadan günün ihtiyaçlarının karşılanmasını ön planda tutan sürdürülebilirlik, farklı disiplinler ve ideolojiler tarafından incelenmekte ve kendi dünya görüşlerine göre çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Aslında bu kavramın ekolojik, ekonomik ve sosyolojik dengenin gözetilmesi yanında, ahlâklî bireyler yetiştirmeyle de yakın bir ilişkisi olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Konunun Kur’ânî perspektiften ele alınarak incelenmesi, dünyanın odaklandığı bu problemle ilgili yeni bakış açıları oluşturacak bir potansiyele sahiptir. Bu sebeple makalede konu, Kur’an ayetleri ve Hz. Peygamber’in uygulamaları çerçevesinde ele alınarak İslâm’ın konuyla ilgili temel ilkeleri tespit edilecek, böylece çeşitli paradigmalar içerisinde, ahlâkî kuralların da devreye girdiği farklı bir ton oluşturulmaya çalışılacaktır. Bunun sonucunda, Kur’ânî öğretisi temelinde, sürdürülebilirlik kavramına farklı bir bakış açısı geliştirmek; mevcut

¹ Ali Polat - Mehmet Yeşilyaprak, “Sürdürülebilirlik Kavramı, Farklı Tonları ve İslami Sürdürülebilirlik”, *TYB Akademi* 43 (2025), 68-69.

kaynakların kutsal bir emanet olduğu ilkesinden hareketle, ekolojik çevrenin maruz kaldığı ağır tahribatı azaltmaya dair çözümler önermek; hayatın daha sağlıklı ve huzurlu bir şekilde sürdürülebilmesine yönelik dinî bir perspektif ortaya koymak hedeflenmektedir.

1. Kavram Olarak Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik kavramı, çevre, ekonomi, ahlâk, sosyal hayat, enerji, sanayi, turizm, kültür, ulaşım ve tarım gibi hayatın pek çok farklı yönüyle iç içe geçtiği için tek ve net bir tanımını yapmak zordur. Bu geniş kapsam, sürdürülebilirliğin farklı disiplinler ve sektörler için farklı anlamlar taşımasına neden olmaktadır. Buna rağmen kavram, bu günkü adıyla anılmasa da içeriği ve gerçekleştirmek istediği hedefler açısından her dönemde insanların gündeminde olmuş ve geçmişten günümüze insanların varlıklarını devam ettirebilmeleri için çevreyle ilişkilerinde göz önünde bulundurdıkları bir bakış açısı olarak varlığını sürdürmüştür. Geleneksel toplumlarda ve inançlarında mevcut olan ve Nijeryalı bir kabile reisinin söylediği şu söz, sürdürülebilirliği anlama ve anlatma açısından oldukça ilginçtir: “Bu toprakların; birçoğu ölmüş, birkaçı yaşayan ve henüz doğmamış sayısız üyesi olan geniş bir aileye ait olduğunu düşünüyorum.”²

Sürdürülebilirlik kavramı üzerinde uzlaşılabilecek bir tanım, Brundtland Raporunda da vurgulandığı gibi “Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden, yaşanılan zamanın ihtiyaçlarını karşılamak” şeklinde yapmak mümkündür.³ İnsanlık olarak doğal kaynaklara duyulan ihtiyaç nispetinde ekonomik ve sosyal kaynaklara da ihtiyaç duyulmaktadır. İhtiyacın olduğu yerde, sürdürülebilirlik kavramı devreye girmektedir. Bu sebeple mevcut kaynakların etkin bir şekilde kullanılması kadar, onları korumak ve gelecek nesillere aktarmak da o derece büyük bir önem arz etmektedir.

Bir şeyin sürdürülebilir olması, onun hâlihazırdaki durumunu sürdürebiliyor olması ya da kendini yenileyebiliyor olması anlamına gelmektedir. Ancak bu kavram sadece bugünü değil, gelecek tüm kuşakların yaşayacağı dünyayı ve yaşam koşullarını da ilgilendirmektedir. Bu sebeple bir Kızılderili atasözünde de ifade edildiği gibi, “Biz dünyayı atalarımızdan miras değil çocuklarımızdan emanet aldık” anlayışıyla hareket ederek Allah'ın lütfettiği tabiatı, sadece kendimize tahsisli gibi algılamamak gerekmektedir. Bu bilince ulaşabilmek için tabiatla ilişkilerde yeni bir bakış açısına ve ahlâkî bir yapılanmaya ihtiyaç olduğu açıktır⁴ ve bunu sağlayacak en önemli unsurlardan bir tanesi dindir. Zira Allah'ın gönderdiği en son din olan İslâm ve onun kitabı olan Kur'an, bünyesinde, bu konuda önemli ilkeler barındırmaktadır. Bu sebeple sürdürülebilirlik kavramını, Kur'ânî perspektiften incelemek, konuya önemli bir bakış açısı kazandıracaktır.

² Don N. Ike, “The System of Land Rights in Nigerian Agriculture”, *American Journal of Economic and Sociology* 43/4 (Ekim 1984), 475; Francis Fukuyama, “State Building in Solomon Islands”, *Pasific Economic Bulletin* 23/3 (2008), 19; Tom Kuhlman - John Farrington, “What is Sustainability?”, *Sustainability* 2/11 (2010), 3437.

³ Ahmet Efe, “İslam Perspektifinden Sürdürülebilir Kalkınma”, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi* 6/1 (Haziran 2021), 99.

⁴ Polat - Yeşilyaprak, “Sürdürülebilirlik Kavramı, Farklı Tonları ve İslami Sürdürülebilirlik”, 70.

2. Kur'an Perspektifinden Sürdürülebilirlik Kavramı

İslâm'ın ana kaynağı olan Kur'an'da "sürdürülebilirlik" kavramı bir terim olarak kullanılmamıştır. Ancak bu kavramla hedeflenen ilkelere yönelik olarak İslâm'ın kendi iç kaynaklarında pek çok ayet ve bu dinin Peygamberi Hz. Muhammed'e ait uygulamalar mevcuttur. Aslına bakılacak olursa Kur'an kadar tabiata ve çevreye sahip çıkmayı, muhteşem bir denge üzerine kurulmuş kâinattaki tertip ve düzeni korumayı önceleyen bir kitap mevcut değildir. Bu yönüyle Kur'an öğretisi, insanları yaşadıkları çevreyle bütünleştiren ve yaşadığı ortamı imar etme yükümlülüğü veren dengeli bir içeriğe sahiptir. Bu yüzden Kur'an'ın, sürdürülebilirlik kavramının içini dolduracak ilkelerini incelemek oldukça önemlidir.

2.1. İnsanın Dünyayı İmar Etme Sorumluluğu

Sürdürülebilirlik konusunun önemini iyi kavramak için insanoğlunun dünyaya gönderiliş gayesini ve Allah'ın ona yüklediği sorumlulukları iyi bilmek gerekmektedir. Bu sebeple Kur'an'ın ortaya koyduğu yaratılış ve dünyaya geliş gayesini araştırdığımızda karşımıza dört önemli ayet çıkmaktadır. Bu ayetler nüzul sırasına göre incelendiğinde ilk olarak karşımıza nüzul sırasına göre Mekke'de 52. sırada nazil olan⁵ şu ayet çıkmaktadır:

"وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَعِفُّوه ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ"

"Biz Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i peygamber olarak gönderdik. O: 'Ey kavmim! Allah'a gereği gibi kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yeryüzü toprağından var etti ve size orayı imar etme görevi verdi. O halde O'ndan affınızı isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, duaları kabul eder' dedi."⁶

Ayetteki "وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا" "size orayı imar etme görevi verdi" ifadesi, insanların dünyayı imar etmek gibi bir görevi olduğunu bildirmektedir. Bu durumda insanın dünyaya gönderiliş gayesinin ilk sırasında, dünyayı yaşanılabilir bir mekân kılmak ve mamur hale getirmek görevi vardır. Ömür sürmekle aynı kökten gelen imar kelimesi, dünyayı tahrip etmeden hayat sürmenin yanında yaşanılan mekânı güzelleştirmeyi ve artı değer üretmeyi de ifade etmektedir.⁷

İnsanın dünyaya geliş gayesini bildiren ayetlerden bir diğeri de Mekke'de 66. sırada indirilmiştir⁸ ve burada şöyle buyrulmaktadır:

"وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ"

"Ben cinleri ve insanları, sadece Beni layıkıyla tanıyıp itaat etsinler ve Bana ibadet etsinler diye yarattım."⁹

⁵ Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân*, thk. Gânim Kudûrî el-Hamed (Kuveyt: Merkezû'l-Mahtûtat ve't-Türâs, 1414/1994), 136; Esat Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 64.

⁶ Hûd 11/61.

⁷ bk. Râgıb el-İsfahânî, "amr", 586.

⁸ Dânî, *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân*, 136; Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*, 64.

⁹ ez-Zâriyât 51/56.

Bu ayette de insanların, hayatlarını, yaratılış gayelerine uygun olarak sürdürebilmeleri için Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği kitaplarındaki talimatları çerçevesinde yaşamaları gerektiği anlatılmaktadır.

Konumuza ışık tutan ayetlerden üçüncüsü, Mekke döneminde nazil olan ve iniş sırasına göre 77. sırada yer alan¹⁰ ayettir. Bu ayet, tüm insanlığa şu şekilde hitap etmektedir:

"الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُورُ"

"Hanginizin daha iyi, daha faydalı işler yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."¹¹

Burada, insanların yeryüzüne gönderiliş gayesinin iyi ve faydalı işler yapma konusunda sınanmak olduğu açıkça vurgulanmış ve hayatı kuralına göre yaşamının, birtakım sorumluluklar yüklenmekle eş anlamlı olduğu vurgulanmıştır. Böylece insanoğlunun dünyada boş işler peşinde koşmak yerine hayata anlam katacak hayırlı ve faydalı faaliyetlerde bulunması öğütlenmiştir.

Son ayet ise genel itibarıyla 87. sırada, ancak Medine'de ilk inen sure¹² içerisinde yer alan bir ayettir ve bu ayette de şöyle buyrulmaktadır:

"وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ"

"Hani Rabbin meleklerle, 'Ben yeryüzünde bir varlığı halife tayin edeceğim.' demişti. Melekler, 'Biz seni sürekli övüp yüceltirken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek bir varlığı mı halife yapacaksın?' dediler. Bunun üzerine Allah 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediğiniz nice şeyler biliyorum.' buyurdu."¹³

Bu ayette de Allah, yeryüzündeki insanlar arasından bir halife seçeceğini ilan ederek meleklerin itirazlarına rağmen "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediğiniz nice şeyler biliyorum." diyerek insanı halife olarak tayin etmiştir. Ayetlerde halife olarak tayin edilenler, "وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ" "(Ey insanlar! Allah) sizi yeryüzünün halifeleri kıldı..."¹⁴ ayetinde de belirtildiği gibi tüm insanlardır.

"خلف" "half" kökünden türemiş olan halife kelimesi klasik lügatlerde "arkada olmak, peşinden gelmek, birinin yerine geçmek" gibi anlamlara gelmekte ve "birinin yerine geçerek onun yaptığını devam ettiren kişi" anlamına gelmektedir.¹⁵

¹⁰ Dâni, el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı, 64.

¹¹ el-Mülk 67/2.

¹² Dâni, el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı, 64.

¹³ el-Bakara 2/30.

¹⁴ en-Neml 27/62. Diğer bir ayet için bk. Yûnus 10/14.

¹⁵ Ebû Abdîrrahmân Halil b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, Kitâbü'l-'ayn, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (b.y.: Mektebetü'l-Hilâl, 1431/2009-2010), "hlf", 4/265-267; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Tehzîbü'l-lüga, thk. Muhammed 'İvâd Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 2001), "hlf", 7/168-174; Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1991-1992), "hlf", 293-294; Muhammed b. Mûkerrem İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "hlf", 9/82-84.

Kur'an'da kullanıldığı şekliyle halifelik, yeryüzüne hükmetmeyi ve hâkim konumda olmayı ifade etmektedir. Bu durum Kur'an'da, “يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ” “وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ...¹⁶” *“Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. Sen de insanlar arasında adaletle hükmet, heva ve hevesine uyma...”* ayetiyle gündeme getirilmiş ve konu, Dâvûd peygamber örneği üzerinden ele alınmıştır. Halifeliğin Kur'an'da öne çıkarılan diğer bir anlamı da birinin ardından gelerek onun yerine geçmektir. Bu anlam “...وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ...” “...Allah'ın, Nuh kavminden sonra sizi onların yerine halife kıldığını hatırlayın...”¹⁷ ayetinde vurgulanmıştır. Bakara Suresi 30. ayetinde de insan türünün halife kılınması, hayatlarını yeryüzünde geçirmek durumunda olan insanların, dünyaya birbirlerinin peşinden gelmek suretiyle dünyayı yaşanılabilir bir mekân haline getirmelerini, bu esnada da birbirlerine yaşanılabilir mamur bir dünya bırakmaları gerektiğini ifade etmektedir.

İnsanın yaratılış gayeleriyle ilgili olarak yukarıda verilen ayetlerin tamamı, insanların yeryüzünü imar etme yükümlülükleri bulunduğuna ve bu konuda Allah'a karşı sorumlu olduklarına vurgu yapmaktadır. Eğer bu sorumluluklar çerçevesinde davranılır ve Allah tarafından bildirilen görevler eksiksiz yerine getirilirse dünyanın bir huzur ve mutluluk yurdu olması kaçınılmazdır. Fakat bu emir ve talimatlara uyulmazsa o zaman yaşanılabilir bir dünya kalmayacaktır. Bu husus bir ayette şöyle ifade edilmektedir: “Allah'ın buyruklarını umursamaz hale gelen şu insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri sonucunda karada ve denizlerde (ahlâkî) çürüme ve bozulma baş gösterdi. Bu şekilde Allah, belki doğru yola geri dönerler diye yaptıklarının bir kısmının cezasını onlara bu dünyada tattıracaktır.”¹⁸

Yukarıda verilen ayetler beraber okunduğunda Kur'an'da, dünyada sürdürülebilir bir hayatın şifrelerinin ve formüllerinin verildiği açıkça görülebilmektedir. Buna göre hayatın sürdürülebilirliğinden; dünyanın imar edilmesi, insanların ve görünmeyen diğer canlıların Allah'a karşı kulluk görevlerinin bulunduğu, dünyanın bir imtihan yeri olduğu ve insanların halife oldukları bilinciyle birbirlerine mamur bir dünya bırakmak zorunda oldukları anlaşılmalıdır. Eğer Allah'ın bu direktifleri görmezden gelinip umursanmazsa bu durumda evrendeki düzenin bozulacağı ve hayatın sürdürülebilirliğinin tehlikeye gireceği izahtan varestedir.

Bu durumda, insanın dünyayı mamur hale getirmesiyle alakalı sorumlulukları nelerdir? Bu sorunun cevabını bulmak için Kur'an'a müracaat edildiğinde şu hususlar karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Ekolojik Denge ve İnsanın Yükümlülüğü

Kur'an'ın sıklıkla üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de ekolojik denge meselesidir. Zira Kur'an, Allah'ın kâinatı muhteşem bir düzen içerisinde yarattığına her

¹⁶ Sâd 38/26.

¹⁷ el-A'râf 7/69. Aynı konuyu vurgulayan başka ayetler için bk. Yûnus 10/73; Fâtır 35/39.

¹⁸ er-Rûm 30/41.

vesileyle vurgu yapmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak 37. sırada Mekke'de nazil olan¹⁹ bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

"إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ"

"Şüphesiz biz her şeyi şaşmaz bir kadere (ölçü ve düzene) göre planlayıp yarattık."²⁰

Ayette bahsi geçen kader kavramı, her şeyin bir hikmete göre ve hikmetin gereklerine uygun biçimde, sağlam, belli bir düzen ve denge içinde,²¹ ne sınırlandırılabilen ne de aşılabilen önceden belirlenmiş bir plana göre yaratılması²² anlamına gelmektedir.

Medine'de, nüzul sırasına göre 98. sırada nazil olan²³ bir ayette de konu şu şekilde gündeme getirilmektedir:

"وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ * أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ * وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ"

"Ve O, gökyüzünü yükseltti ve bütün kâinatta şaşmaz bir denge ve düzen kurdu. Sakın adalet temelli bu düzeni bozmayın; adalet ölçüsünden şaşıp da haddinizi açmayın. Adalet ve hakkaniyet temelli ölçüsüne uyun ve bu ölçüyü bozmayın."²⁴

Bu ayetler, Allah'ın evrene koyduğu denge kanununu tanıyıp buna göre hareket etmeyi emretmekte, bu dengeyi bozacak her türlü eylemden uzak durulması gerektiğini vurgulamaktadır. İnsan, doğal çevreyi korumakla sorumludur ve bu durum, sürdürülebilir bir hayatın temelini oluşturmaktadır. Eğer bu emre riayet edilmeyip doğadaki denge bozulacak olursa bu durumda hayatın sürdürülebilirliği tehlikeye girecek ve insan hayatının devam etmesinin önemli unsurları olan pek çok güzellik yok olacaktır. Bu durum bir ayette şöyle dile getirilmektedir:

"ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ"

"İnsanların kendi elleriyle yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) fesat meydana gelmiş düzen bozulmuştur. Sonunda da Allah onlara doğru yola dönme fırsatı vermek için, yaptıklarının bir kısmının cezasını bu dünyada tattırmıştır."²⁵

Aynı husus bir başka ayette şöyle vurgulanmaktadır:

"وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ"

"İslah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a derin bir ürpertiyle ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, iyilik edenlere çok yakındır."²⁶

¹⁹ Dâî, el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı, 64.

²⁰ el-Kamer 54/49.

²¹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 4/441.

²² Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed Ebû Hafs en-Neseî, et-Teysîr fî't-tefsîr, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019), 12/180.

²³ Dâî, el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı, 64.

²⁴ er-Rahmân 55/7-9.

²⁵ er-Rûm 30/41.

²⁶ el-A'râf 7/56.

Burada bahsi geçen fesat ve bozulma sonucu oluşan kaos ve anarşinin bir boyutu da ekolojik problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Allah, bu ve benzeri ayetlerle insanlara yeryüzünün düzenini korumayı emretmekte, bu emre uyulmadığında hayatın sürdürülebilirliğinin önemli ölçüde tehlikeye düşeceğini beyan etmektedir.

2.3. Doğal Kaynakların ve Çevrenin Korunması

Doğal kaynaklardan, hayatın devam edebilmesi için hayati bir öneme sahip olan toprak, su, enerji, ormanlar ve tarımsal kaynaklar gibi tabii varlıklar kastedilmektedir. Sürdürülebilirlik kavramının anlam alanına giren kriterlerden ilkinin de bu tür kaynakları uhdesinde bulunduran çevre konusu oluşturmaktadır. Zira göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olan Allah²⁷ yeryüzündeki her şeyi insanlar için yarattığını ve dünyadaki tüm doğal kaynakları onların emrine verdiğini²⁸ bildirerek insanları, yeryüzünde fesat çıkarmamaları²⁹ ve israf etmemeleri konusunda uyarmaktadır. Kur'an israfı yasaklamakta ve müsrif olanları "إِخْوَانُ الشَّيَاطِينِ" "şeytanların kardeşleri"³⁰ olarak nitelendirmektedir. Zira israf, insan hayatını ilgilendiren tüm alanlarda ağır tahribatlar açmaktadır.

Böylece Allah, insanlara bahsettiği kaynakların ölçülü kullanılmasını, israf edilmemesini ve bu konuda insanlara büyük sorumluluklar düştüğünü bildirmekte, bu doğrultudaki bir ayette şu ifadelerle yer verilmektedir:

"وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُهُ وَالرَّيْثُونَ وَالرَّيْثُونَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ"

"Toprakta yetiştirmeleri açısından birbirine benzeyen, şekilleri ve meyvelerinin tadı açısından farklılık arz eden asmalı asmasız üzüm bağlarını, ürünleri çeşit çeşit olan hurmalıkları, ekinleri, zeytinlikleri ve nar bahçelerini yaratan O'dur. Bütün bunlar ürün verdiklerinde ürünlerinden yiyin ve hasat zamanı geldiğinde fakirlerin hakkını da verin, fakat aşırılık yapmayın; çünkü Allah, haddi aşanları sevmez."³¹

Ayetteki "وَلَا تُسْرِفُوا" şeklinde ifade edilen israf kelimesi, bilinen anlamdaki savurganlıktan ziyade aşırılığa kaçmak ve haddi aşmak gibi anlamlara gelmektedir.³² Böylece doğal kaynaklarla ilgili ölçüsüz davranışların ve aşırılığa kaçmanın doğru olmadığı, sürdürülebilir bir tüketim anlayışına sahip olunması gerektiği bildirilmektedir. Bunun yanında Kur'an'da savurganlık anlamındaki israf da hoş karşılanmamakta ve bu durum, ibadetlerle ilgili de olsa kesin bir dille yasaklanmaktadır:

²⁷ en-Nisâ 4/126.

²⁸ bk. el-Bakara 2/29.

²⁹ bk. el-Bakara 2/29; er-Ra'd 13/25.

³⁰ "إِنَّ الْمُبْدِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا" "Şüphesiz mallarını saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Unutmayın ki, şeytan Rabbine karşı çok nankördür." (el-İsrâ 17/27).

³¹ el-En'âm 6/141.

³² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecer, 1422/2001), 9/614-616; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne (Tefsîru'l-Mâtürîdî)*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 4/280.

"يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ"

“Ey Âdemoğulları! Kâbe’yi tavaf edeceğinizde güzel elbiselerinizi giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”³³

Kur’an gerçek müminlerin ne cimri ne savurgan olduklarını, ikisi arasında dengeli bir hayat yaşadıklarını şu ifadelerle beyan etmektedir:

"وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا"

“Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur.”³⁴

Bu ayetler açıkça göstermektedir ki, insanlar, Allah’ın yarattığı tüm varlıklara karşı önemli sorumluluklar taşımaktadırlar. Çevreleriyle ilişkilerinde ölçülü olmak, aşırılığa kaçmamak, israf etmemek gibi ilkeler çerçevesinde davranarak doğal kaynakları verimli kullanmak durumundadırlar. Bu durumun, israfın önüne geçerek ekolojik ve sosyolojik sorunların azalmasına katkı sağlayacağı açıktır.

Sürdürülebilirlikle alakalı Kur’an’ın öne çıkardığı hususlardan bir tanesi de eldeki kaynakların yönetimi meselesidir. Doğal veya ekonomik kaynakların ustalıkla yönetilmesi, beraberinde herkese yetecek maddî refahı, bu yönetim becerisinin gösterilememesi durumunda ise fakirlik ve kıtlığın baş göstereceği, herkesin kabul edebileceği bir hakikattir. Bu hususa dikkat çekilen ayetlerde konu, Hz. Yusuf örneği üzerinden ele alınmakta ve sürdürülebilir bir sosyal ve ekonomik hayat için iyi yönetimin, doğru stratejiler geliştirmenin önemine vurgu yapılmaktadır.³⁵

Hz. Peygamber, israfın önlenmesine yönelik oldukça hassas davranmakta, konuyla ilgili bir tüketim bilinci inşa etmek için önce bir Müslüman hassasiyeti oluşturmayı hedeflemektedir. Bu gayeye yönelik olarak verilebilecek örneklerden birisi şu şekildedir: Hz. Peygamber bir gün Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın (öl. 55/675) yanına uğramıştı, o da o sırada abdest alıyordu. Onun suyu fazla kullandığını görünce ona, “Bu ne israf?” diye seslenmişti. Sa’d, “Abdestte israf olur mu?” diye sorunca, Hz. Peygamber, “Evet, akan bir nehirden bile abdest alsan israf olur.” diye cevap vermişti.³⁶ Bu olayda açıkça görüldüğü gibi Hz. Peygamber, suyun sürdürülebilir kullanımını sağlamak üzere bir mümin bilinci oluşturmak ve dinî değerlerle uyumlu bir tüketim ahlakını tesis etmek istemektedir. Hz. Peygamber’in öğretisinde çevre, yeryüzünün bir parçası olması sebebiyle mukaddes ilan edilmiştir. O, “Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı.” hadisiyle³⁷ yeryüzünü bir mabet olarak tanımlamış ve müminlere, çevreyi bir mabet ihtimamıyla korumalarını emretmiştir.

³³ el-A‘râf 7/31.

³⁴ el-Furkân 25/67.

³⁵ Yûsuf 12/47-49.

³⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâût vd. (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 11/637; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnâût vd. (b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1430/2009), “Taharet”, 48.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/166, 32/512, 35/242, 343; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1374/1955), “Mesâcid”, 5;

Çevreye karşı duyarlı olmaya yönelik bilinç oluşturma, Kur'an'ın en önemli terbiye metotları arasındadır. Bunun bariz bir örneğini, hac ibadetiyle ilgili ayrıntılarda görmek mümkündür. Çok eski dönemlerden bu yana hac veya umre yapmak üzere Mekke'ye pek çok insan gitmekte ve bu durum oradaki doğal hayatı etkilemektedir. Muhtemelen bunun da önüne geçmek gibi bazı sebeplerle hac veya umre yapmak üzere ihrama giren kimselerin, Harem adı verilen kutsal bölgenin sınırları içindeyken doğal bitki örtüsünü oluşturan ağaçları ve otları koparması, hayvanları öldürmesi yasaklanmış, böylece Harem sınırları, korunması zorunlu olan doğal bir sit alanı ilan edilmiştir. Bu yasağın fıkıh ıstılahındaki adı cinayettir ve bu fiilleri yapanlar, mutlaka günahlarının affı için tövbe etmek zorundadırlar. Tövbenin yanında sadaka verilmesi veya oruç tutulması da dinî bir görev olarak hükme bağlanmıştır.³⁸

Kur'an'ın yaşayan tefsiri olan Hz. Peygamber yeryüzünün süsleri olan doğal kaynakların korunmasına her vesileyle vurgu yapmış çevresel sürdürülebilirliğe dikkat çekmiştir. İnsanları rahatsız eden herhangi bir şeyi yoldan kaldırmayı dahi sadaka olarak nitelendirmesi³⁹ onun bu çerçevede değerlendirilmesi gereken önemli uygulamalarındandır.

Hz. Peygamber'in sürdürülebilirlik anlayışını yansıtan en önemli örneklerden bir tanesi de “Birinizin elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopuyor olsa bile onu hemen diksin!”⁴⁰ şeklindeki beyanıdır. Bu hadiste, yarın öleceğini bilen bir kişiye elindeki fidanı toprakla buluşturmasının emredilmesinin hikmeti; öncelikle bir çevre bilinci oluşturmak, ayrıca gelecek nesillerin hayatının hesaba katılmasını sağlamak ve çevrenin imarına yönelik yapılması gereken bir iş varsa bunun asla geciktirilmemesini teşvik etmektir.

Hz. Peygamber'in öğretilerinde çevreyi önemsemek, toprağı işlemek ve ağaç dikmek bir ibadet olarak değerlendirilmiştir. O, bir hadiste şöyle buyurmuştur: “Her kim bir ağaç diker de ondan bir insan yahut Allah'ın yarattığı herhangi bir canlı yerse muhakkak bu, o kimse için bir sadaka olur.”⁴¹

Netice olarak Kur'an ve onun canlı tefsiri olan Hz. Peygamber, sürdürülebilir bir dünya hayatı için gerekli olan ilkeleri dikkatlere sunmuştur. Böylece müminler ahlâklı olmanın sadece sosyal münasebetlerde değil, aynı zamanda tüketimde, çevreyle ve diğer canlılarla ilişkilerde de ahlâka ihtiyaç olduğunu öğrenmişlerdir. Tüm bunların sonucunda müminler, hiçbir değer tanımadan ölçsüz ve müsrif bir hayatın felaketler getireceğini, tavır ve davranışlarda mutedil olmanın önemini, Allah'ın korunmasını emredip gelecek nesillere teslim edilmesi gereken bir emanet olarak lütfettiği çevreyi ve doğal kaynakları hakkıyla korumanın önemini kavramışlardır.

Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabellî (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “Salât”, 24.

³⁸ bk. el-Mâide 5/95.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/512, 14/95, 261, 35/434; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “Mez'alim”, 25, “Cihâd”, 126; Müslim, “Cenâiz”, 56; Ebû Dâvûd, “Salât”, 300, “Edeb”, 172.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/251.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/498.

2.4. Adalet ve Paylaşım

Kur'an'ın önerdiği sürdürülebilir hayat modeli, insan ve ahlâk merkezli, kaynak israfına izin vermeyen, “kul hakkını” ihlal etmeye kapalı bir potansiyele sahiptir. Aynı zamanda bu model, bireysel çıkarlarını önceleyen bir insan figürü yerine sosyal yönü olan ve başkalarını da düşünen bir insan tanımını öcelelemektedir. Hz. Peygamber'in “Yanı başındaki komşusu açken tok olarak geceleyen bizden değildir.”⁴² sözü bu tür bir modeli anlatmaktadır.

Kur'an sermayenin tek elde toplanmasını istememekte bunun yerine adil bir paylaşımı öne çıkarmaktadır. Konuyla ilgili bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

"مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا تَأْكُمُ الرِّسُولُ فَخُذْهُ وَمَا نَهَاكُم عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ"

*“Allah, malum beldelerin sakinlerinden alıp iade ettiği tüm savaş gelirlerinin sorumluluğunu Resulüne vermiştir: Artık (bu gelirler) Allah’a, Resulüne, (onun) yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Bunu böyle yaptık ki, servet sırf zenginler arasında dolaşan bir güce dönüşmesin. O halde, Resul bu mallardan size neyi veriyorsa onu alın, vermediğini de istemeyin. Allah’a karşı sorumlu davranın; unutmayın ki Allah’ın azabı çok çetindir.”*⁴³

Ayetteki “كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ” *“Servet sırf zenginler arasında dolaşan bir güce dönüşmesin”* ifadesi, oldukça önemlidir. Ancak günümüz dünyasında, sürdürülebilir bir sosyal hayat ve kalkınmanın temel gerekleri üzerine fikir yürütülürken özellikle zengin kesim, alıştığı lüks hayattan ödün vermemek ve zenginliklerini paylaşmamak için birtakım önerilerde bulunmaktadır. Bunların içinde dünyadaki doğum oranlarının düşürülmesi, kürtajın serbest bırakılarak dünya nüfusunun azaltılması, aile planlaması, göç ve ekonomi politikalarının gözden geçirilerek yoksulluğun hüküm sürdüğü ülkelerde açlığın önlenmesi gibi hususlar yer almaktadır.⁴⁴ Dünyadaki hâkim güçlerin öne sürdüğü bu tekliflerin tamamı bencilliğin ön planda tutulduğu, paylaşımın ötelendiği bir anlayışın mahsulüdür ve Kur'an'ın öğretilerine de uymamaktadır. Çünkü Kur'an'da, *“Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla sakın öldürmeyin. Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek, gerçekten büyük bir günahdır.”*⁴⁵ buyrulur ve bu tür düşüncelerin önünü kapatmakta ve paylaşımı esas almaktadır.

Dünyanın her türlü nimetini sahiplenip tüketmede ön sırayı kimseye kaptırmayan egemen güçler, ellerindeki imkânların bir kısmını paylaşmayı, lükslerinden ödün vermeyi ve hepsinden önemlisi de israfa dur demeyi akıllarına getirmemektedirler. Allah'ın insanlık için yarattığı dünya herkesi barındıracak kadar geniş, herkesin yaşamasına yetecek kadar bereketli, herkesi mutlu edecek kadar cömerttir. Gelişmiş ülkelerdeki israfın önlenmesi ve ortaya çıkan

⁴² Ebûbekir Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannefi l-ehâdis ve l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 6/164; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, thk. Âdil Mürşid vd. (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1439/2018), 3/128.

⁴³ el-Haşr 59/7.

⁴⁴ James A. Brander, “Viewpoint: Sustainability: Malthus Revisited?”, *The Canadian Journal of Economics* 40/1 (Şubat 2007), 5-7.

⁴⁵ el-İsrâ 17/31.

değerlerin insanlıkla paylaşılması durumunda, yeryüzünde aç insan kalmayacağı ve mevcut durumda olanların üç katı kadar insanın beslenebileceği bir potansiyelin var olduğu, istatistiklerle kanıtlanmış bir gerçektir.⁴⁶

Bir yanda obez olup tedavi için servetler harcayanlar diğer tarafta açlıktan ölenlerin olduğu ve gelir dağılımında adaletsizliğin hüküm sürdüğü bir dünyada, sürdürülebilir bir huzurun hâkim olacağını söylemek imkânsızdır. Merhum Necip Fazıl (1904-1983) Destan isimli şiirinde bu durumu çok veciz bir şekilde dile getirmiştir:

“Allah’ın on pulunu bekleye dursun on kul

Bir kişiye tam dokuz, dokuz kişiye bir pul

Bu taksimi kurt yapmaz kuzulara şah olsa

Yaşasın, kefenimin kefilî karaborsa!”⁴⁷

Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, özellikle alt gelir gruplarına mensup insanların ve toplumların refahtan faydalanmalarının önündeki en büyük engel olarak durmaktadır. Bu durum, insanların en temel ihtiyaçlarına ulaşmalarını zorlaştırmakta ve sınıflar arası düşmanlıkların oluşması sebebiyle sosyal barışa da zarar vermektedir. Kur’an, bu hususu ortadan kaldırmaya yönelik oldukça etkili önlemler geliştirmiş, fakir ve zengin kaynaşmasına yönelik önemli ilkeler ortaya koymuştur.

“İnfak” başlığı altında toplanabilecek bu ilkeler, zengin ve fakir arasında dua köprüleri oluşturmakta ve zenginlere dua eden fakirlerin ve fakirlere sahip çıkıp onlara kol kanat geren zenginlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bununla ilgili oldukça fazla ayet bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesinde ise şöyle buyrulmaktadır:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ”

“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyi ve helal olanlarından Allah yolunda harcadığınız Size verildiğinde ancak dudak bükerek kabul edeceğiniz kötü ve değersiz şeyleri sakın bu yolda harcamaya kalkışmayın. Bilin ki Allah sizin iyiliklerinize ihtiyacı yoktur. O, bizatihi her türlü övgüye layık olandır.”⁴⁸

Ayetteki “Size verildiğinde ancak dudak bükerek kabul edeceğiniz kötü ve değersiz şeyleri sakın bu yolda harcamaya kalkışmayın.” ifadesi, oldukça önemlidir ve “Sevdiğiniz mallardan Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe ulaşamazsınız.”⁴⁹ ayetiyle birlikte değerlendirildiğinde, infakın ne kadar önemli ve belirli kurallara bağlandığını görmek mümkündür. Zira infak gibi bir ibadette gösterişe, başa kakmaya ve yardım edilen kişiyi minnet altına almaya yer yoktur.⁵⁰ Zaten Kur’an’ın müminleri yükümlü tuttuğu infakta, muhataba

⁴⁶ “İsraf Edilen 1,3 Milyar Ton Gıda 821 Milyon Aç İnsanı Doyurabilir”, *Anadolu Ajansı* (24 Şubat 2020).

⁴⁷ Necip Fazıl Kısakürek, “Destan”, *Antoloji.com* (Erişim 16 Mart 2025).

⁴⁸ el-Bakara 2/267.

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/92.

⁵⁰ İlgili ayetlerden birkaç tanesi için bk. el-Bakara 2/262-264.

kendinden bir şey verme anlayışından ziyade, malındaki fakirin hakkı olanı verme⁵¹ anlayışı söz konusudur.

İslâm tarihinde değişik örnekleri olan ve özellikle Osmanlılar döneminde oldukça yaygınlaşan ve ihtiyaç sahiplerini rencide etmeden yardım etmeye yönelik sadaka taşları da anılmayı hak edecek kadar dikkate değer bir uygulamadır. İyiliğin somut bir yansıması olarak kabul edilebilecek bu modelde yardım yapanla alan birbirini hiç görmemekte ve tanımamaktadırlar, fakat aralarındaki dua ve cömertliğe dayalı iletişim, sevgi ve kardeşlik köprüsü olarak toplumun huzur ve refahına hizmet etmektedir. Günümüzdeki “askıda ekmek”, “askıda çay” ve benzeri uygulamalar da aynı amacı güden toplumsal dayanışma örnekleridir.

Sonuç olarak, sermayenin yalnızca zenginler arasında dolaşan bir meta haline gelmesini engellemeye yönelik tüm faaliyetler, esasen toplumun huzur ve refahını artırmayı hedeflemektedir. Sürdürülebilir bir hayatın gereği de bundan başka bir şey değildir. Bu sebeple Kur’an’ın gerek adil paylaşım ile gerekse infakla ilgili ilkeleri, insanlığın ihtiyaç duyduğu çok hayati değerler olarak durmaktadır. Eğer Müslüman toplumlar, Kur’an’ın öğrettiği bu değerleri, kendi toplumsal hayatlarına taşıyabilselerdi, günümüz dünyasına hem çok güzel örnek hem de takdir edilecek bir model oluşturabilirlerdi.

Sonuç

Brundtland Raporuyla şekillenen ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programıyla da küresel bir projeye dönüşmüş olan sürdürülebilirlik kavramı “çevresel”, “sosyal” ve “yönetişim” gibi uluslararası kriterler çerçevesinde ele alınmaktadır. İnsanın yeryüzündeki varlığının ve sorumluluklarının anlaşılması, sürdürülebilir bir hayat için oldukça önemlidir. Kur’an bu noktada çok önemli ilkeler ortaya koymakta, varlığın anlamına ve insanın sorumluluğuna dair ihtiyaç duyulan tüm malumatları ilahî bir bilgi hazinesi olarak sunmaktadır.

Genel hatları itibarıyla, “Gelecek nesillerin haklarına tecavüz etmeden yaşanılan zamanın ihtiyaçlarını karşılamak” şeklinde tarif edilen sürdürülebilirlik, kavram olarak Kur’an’da bulunmamaktadır. Ancak bütüncül bir bakış açısıyla konu Kur’an’a arz edildiğinde, ondaki temel ilkelerin sürdürülebilirlikle ilgili oldukça pratik ve verimli yaklaşımlar içinde olduğu görülmektedir. Bu ilkeler çerçevesinde konu ele alındığında, hayatın sürdürülebilirliğine dair oldukça önemli çözümlere ulaşılabileceği, küresel bir hüviyet kazanmış olan pek çok soruna şifa olacağı aşîkârdır. Kur’an’a bu çerçevede yaklaşıldığında, sürdürülebilirlik konusunda pek çok hususta insanlığa rehberlik yapacak ilkelerin mevcudiyetine şahit olunacaktır. Kur’an bu konuya, öncelikle insanın sorumlulukları açısından yaklaşarak, onun dünyada bulunma gayesini açıkça ortaya koymaktadır. Buna yönelik olarak, insanın dünyayı imar etme görevine vurgu yapmakta, dünyada Allah’ın emrettiği şekilde Müslümanca yaşamının sağlayacağı avantajlara, dünyanın bir sınav alanı olduğuna ve insanların birbirleri peşinden gelerek her gelenin önceki neslin yaptıklarına artı değerler katması gerektiğine dikkat çekmektedir.

⁵¹ “وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ” “Zenginlerin mallarında, isteyen ve isteyemeyen ihtiyaç sahiplerinin belli bir hakkı vardır.” (ez-Zâriyât 51/19). Diğer bir ayet için bk. el-Meâric 70/25.

Kur'an'ın öğrettiği sorumluluk anlayışıyla hayata bakan insanın, Allah'ın muhteşem bir planlamayla yarattığı everene ve tüm varlığa karşı, “*yaratılanı severiz yaratandan ötürü*” tavrıyla hareket edeceği ve yeryüzündeki her şeyi, gelecek nesillere aktarılması gereken bir emanet olarak algılayacağı açıktır. Bunun sonucunda; hiçbir doğal kaynağı israf etmeyen, sahip olduğu zenginliği ihtiyaç sahiplerinden kıskanmayan bir anlayışın ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelecektir. Sonuçta ortaya yaşanılabilir ve sürdürülebilir bir dünya çıkacaktır.

Kur'an'ın ortaya koyduğu ilkeler, modern dünyanın birçok meselesine çözümler sunabilecek niteliktedir. Bunlar arasında doğal kaynakların ve ekolojik dengenin korunması, israfın önlenmesi, bilinçli bir tüketim yoluyla kendi doğal kaynaklarıyla sürdürülebilir bir dünyanın oluşturulması gibi daha pek çok husus, Kur'an'ın sunduğu ilkelere muhtaç görünmektedir. Bu sebeple Kur'an'ın sürdürülebilir bir dünyaya dair ortaya koyduğu ilkeler hem birey ve toplum hayatının huzur ve mutluluğu hem de sürdürülebilir bir geleceğin inşası için oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâût vd. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Anadolu Ajansı. “İsraf Edilen 1,3 Milyar Ton Gıda 821 Milyon Aç İnsanı Doyurabilir”. 24 Şubat 2020. Erişim 16 Mart 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/israf-edilen-1-3-milyar-ton-gida-821-milyon-ac-insani-doyurabilir/1743398>
- Brander, James A. “Viewpoint: Sustainability: Malthus Revisited?” *The Canadian Journal of Economics* 40/1 (Şubat 2007), 1-38. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2966.2007.00398.x>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1414/1993.
- Dânî, Osman b. Saîd ed-. *el-Beyân fi 'addi âyi'l-Kur'ân*. thk. Gânim Kudûrî el-Hamed. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtat ve't-Türâs, 1414/1994.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâût - Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Hafs en-Nesefî, Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teysîr fi't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019.
- Efe, Ahmet. “İslam Perspektifinden Sürdürülebilir Kalkınma”. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Degisi* 6/1 (Haziran 2021), 95-126. <https://doi.org/10.24013/jomelips.777888>
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzîbü'l-lüga*. thk. Muhammed 'İvad Mur'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân Halil b. Ahmed b. Amr el-. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Hilâl, 1431/2009-2010.
- Fukuyama, Francis. “State Building in Solomon Islands”. *Pasific Economic Bulletin* 23/3 (2008), 18-34.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-. *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*. thk. Âdil Mürşid vd. 9 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1439/2018.
- Ike, Don N. “The System of Land Rights in Nigerian Agriculture”. *American Journal of Economic and Sociology* 43/4 (Ekim 1984), 469-480. <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.1984.tb01875.x>
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnâût vd. 2 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisānu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

- Kısakürek, Necip Fazıl. “Destan”. *Antoloji.com*. Erişim 16 Mart 2025. <https://www.antoloji.com/destan-siiri/>
- Kuhlman, Tom - Farrington, John. “What is Sustainability?” *Sustainability* 2/11 (2010), 3436-3448.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne (Tefsîru'l-Mâtürîdî)*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1374/1955.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Polat, Ali - Yeşilyaprak, Mehmet. “Sürdürülebilirlik Kavramı, Farklı Tonları ve İslami Sürdürülebilirlik”. *TYB Akademi* 43 (2025), 65-85.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1991-1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecer, 1422/2001.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1407.